

Djelomični poljoprivrednici u Poljskoj*

(Stvarnost i perspektive)

Prof. dr Dyzma Galaj

Djelomični poljoprivrednici** su profesionalna i klasna grupa stanovništva koja je u ruralnom području nastala u vrijeme intenzivnog industrijskog razvoja. Njihova je pojava stimulirana agrarnom prenapučenošću i potražnjom radne snage u nepoljoprivrednom sektoru ekonomije. Ta radna snaga ne nameće izdatke za gradnju stanova i za društvene službe.

Djelomični poljoprivrednici nastaju kao posljedice razvoja podjele rada između grada i sela, a u izvjesnoj mjeri i podjele rada unutar samoga sela. Grad stvara uvjete koji privlače seosko stanovništvo (više zarade, dinamičniji stil života itd.). Međutim i u samoj poljoprivredi djeluju mehanizmi koji utječu na pokretljivost stanovnika (tehnički progres, industrijska sredstva proizvodnje i sl.). Dvostruko zanimanje stanovništva u Poljskoj je prije svega ekonomski i socijalni problem. Sve dotle dok zemljišni posjed seljačkom domaćinstvu ne bude mogao osigurati životni standard na društveno prihvatljivoj razini, nastavit će se tendencija kombiniranja dvaju zanimanja. Objektivna situacija u Poljskoj je takva da značajan broj malih gospodarstava nije, i nikad neće biti, u stanju da zadovolji ovaj uvjet, čak i uz preferencijalnu politiku vlade u odnosu na poljoprivredu. Zbog toga razloga dvostruko zanimanje je strukturalan problem, koji može biti definitivno riješen samo socio-ekonomskim razvojem poljoprivrede i uklanjanjem dispariteta u zaradama između grada i sela. Jednako važan razlog za nastajanje i porast broja djelomičnih poljoprivrednika leži u socijalnoj situaciji u seoskim područjima. Premda su u prošlom razdoblju seljaci u Poljskoj dobili izvjesna socijalna prava (besplatna liječnička zaštita, značajno smanjivanje zdravstvenih tro-

* Profesor Dyzma Galaj je direktor Instituta za razvoj sela i poljoprivrede Poljske akademije nauka. On se odazvao pozivu naše Redakcije da napiše članak o problemu seljaka-radnika u Poljskoj. (Prijemba Redakcije).

** U Poljskoj se koriste tri termina za djelomične poljoprivrednike: *seljaci-radnici*, *djelomični poljoprivrednici* i *osobe s dvostrukim zanimanjem*. Ako nisu posebno označeni, sva tri termina će se koristiti u daljnjem tekstu.

škova, mogućnost da posjed daju u zakup), ipak je mogućnost seoskog stanovništva da koristi razne društvene tekovine (predškolska zaštita djece, školovanje u srednjim školama, pristup u kulturne institucije i sl.) mnogo manja nego gradskog stanovništva. Takva situacija je jedan od glavnih razloga za pošljavanje izvan posjeda, a time seljak stiječe znatno veća socijalna prava — na primjer plaćeni godišnji odmor i mirovinsko osiguranje.

1. BROJ DJELOMIČNIH POLJOPRIVREDNIKA U POLJSKOJ

Popis iz godine 1970. pokazao je da je 35% aktivnih stanovnika i 30% starješina seoskih gospodarstava (približno 1,2 milijuna) bilo permanentno zaposleno izvan gospodarstava. U godini 1960. taj je postotak iznosio 28% odnosno 22,6%. Iz procjena proizlazi da dohodak svih gospodarstava izvan poljoprivrede čini polovinu dohotka koji potječe od poljoprivredne aktivnosti. Dohodak izvan poljoprivrede je veći nego što je cjelokupna akumulacija seljačkih posjeda, uključujući tu i društvene beneficije. Pojam »djelomičnog poljoprivrednika« sadrži dvije potpuno različite kategorije stanovnika: prvo, to su starješine seljačkih domaćinstava — vlasnici posjeda koji imaju stalno zaposlenje izvan svoga gospodarstva, ali u određenim razdobljima rade na njemu; drugo, u tu kategoriju spadaju osobe koje žive u domaćinstvu sa zemljom, ali u potpunosti rade izvan gospodarstva. Tabela 1. prikazuje broj i tendenciju porasta djelomičnih poljoprivrednika u razdoblju 1960-1970.

Podaci iz te tabele upućuju na slijedeće zaključke: 1. postoji brz porast zapošljavanja izvan posjeda, 2. velik je broj osoba koje rade izvan posjeda, a pripadaju domaćinstvu s većim posjedom. Pokretač tog razvojnog procesa jest permanentno preseljavanje velikog broja djelomičnih poljoprivrednika iz sela u grad. Udio takvih u Poljskoj je u odnosu na ukupan broj zaposlenosti opao od 61% u 1938. na 39% u 1969, te približno na 26% u 1973. godini.

Dosadašnji su i opći i posebni faktori djelovali na pojavu stanovnika s dvostrukim zanimanjem. Kao opći faktor već sam naznačio mehanizam društvene podjele rada. No specifične faktore treba tražiti u agrarnoj politici od prije 1970. godine. Jedna od osnovnih direktiva te politike bila je da se dohodak poljoprivrednog stanovništva drži na određenoj razini. Kao rezultat toga pojavio se disparitet u dohotku poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva, koji je bio vrlo nepovoljan za poljoprivrednike. Relativno niske cijene poljoprivrednih proizvoda, slabi izgledi seljačke ekonomije, smanjivanje atraktivnosti poljoprivrednog zanimanja, neriješeni socijalni problemi sela, posebno nedostatak zaštite starih osoba, atraktivnost gradskog načina života — sve je to dovodilo do brzog porasta broja djelomičnih poljoprivrednika. Treba još jednom istaknuti da je glavni uzrok formiranju tako brojne grupe djelomičnih poljoprivrednika bila nepovoljna ekonomska situacija poljoprivrednog stanovništva. Velik broj malih seljačkih posjeda nije bio u mogućnosti da domaćinstvima koji na njima žive osigura uvjete života na društveno prihvatljivom nivou. U takvoj je situaciji bilo neizbježno traženje dodatnog dohotka ili potpuno različitih izvora dohotka. To je ujedno oslabilo tendenciju stalnog iseljavanja (prije svega zahvaljujući nedostatku stanova u gradovima i niskoj zaradi nekvalificiranih radnika), te pojačalo tendenciju dnevnih migracija.

Tabela 1

Djelomični poljoprivrednici u Poljskoj 1960. i 1970. godine prema veličini posjeda

Broj djelom. poljoprivrednika	Veličina posjeda						
	Ukupno	0,1—0,5 ha	0,5 ha i više	0,5—2 ha	2—5 ha	5—10 ha	10 ha i više
Djelomični poljoprivrednici							
Ukupno 1960.	1.829.919	380.634	1.449.285	675.020	492.965	220.591	60.709
Ukupno 1970.	2.620.125	474.152	2.145.967	825.347	733.695	442.648	144.277
Seoski djelomični poljoprivrednici 1970.	2.078.932	224.874	1.854.058	627.676	665.360	421.808	139.214
Indeks rasta (1960 = 100)	143,2	124,6	148,1	122,3	148,8	200,7	237,7

Izvor: Centralni statistički ured.

U Poljskoj su iseljavanja i dnevne migracije dovele do značajne prostorne diferencijacije. U područjima velike fragmentacije seljačkog posjeda i visoke agrarne prenapučenosti (južni i jugozapadni dijelovi Poljske) seljaci-radnici čine značajno veći broj nego u ostalim dijelovima Poljske. U 1970. godini djelomični su poljoprivrednici činili 31,9% od ukupnog aktivnog stanovništva, dok je njihov udio u područjima Katowice, Zielona Góra i Opole znatno veći — 47,7%, 39,8% i 39%. U toku prošle dekade pojavio se veći broj djelomičnih poljoprivrednika u onim područjima u kojima je došlo do smanjenja ukupnog broja stanovnika. To je posljedica lociranja novih industrijskih poduzeća u područjima s većom ponudom radne snage. Takva je politika bila karakteristična za ekonomski razvoj u uvjetima viškova radne snage i oskudice investicionih fondova. Ona je bila prisutna sve do novijeg vremena. U sadašnjem se trenutku dešava obrnuto. Naime, pojavljuje se nedostatak radne snage i relativna dostatnost investicija. U vezi s tim mogu se očekivati nove tendencije u razvoju fenomena djelomičnih poljoprivrednika.

2. DIFERENCIJACIJA KATEGORIJE DJELOMIČNIH POLJOPRIVREDNIKA

Djelomični poljoprivrednici nisu monolitna kategorija. Unutar njih je moguće razlikovati tri glavne grupe.

a) *Seljaci-radnici* — vlasnici posjeda koji su često veći od 2 hektara. Oni svoj dohodak većinom ostvaruju s gospodarstva.

b) *Radnici-seljaci* — vlasnici posjeda veličine najčešće od 0,5 do 2 hektara. Premda nepoljoprivredni dohodak čini većinu njihova dohotka, oni se u značajnom dijelu opskrbljuju s gospodarstva.

c) *Radnici s okućnicama* — njihova je osnova egzistencije — nepoljoprivredno zaposlenje, dok je dohodak od zemlje od manje važnosti. Površina tih okućnica obično ne premašuje pola hektara.

Tokom vremena ogromna je većina djelomičnih poljoprivrednika u sve većem stupnju vezivala svoju egzistenciju za nepoljoprivredno zanimanje, a njihova su se gospodarstva transformirala u okućnice. Ta je transformacija jedan duži proces koji se obično odvija tokom dvije generacije. Njezina završna faza je — potpun odlazak iz poljoprivrede, kada se od posjeda zadržava okućnica i kada se ostaje samo živjeti u selu.

Sve ove tri grupe čine pretežno nekvalificirani radnici, uglavnom zaposleni u građevinarstvu, premda su neki zaposleni u tvornicama, uredima, u obrazovnim i kulturnim institucijama, u zdravstvu, trgovini i drugdje. Nekvalificirane osobe češće su među drugim članovima seljačko-radničkih domaćinstava. Što je veća površina gospodarstva, to je manji broj članova domaćinstva koji nemaju potrebnu industrijsku kvalifikaciju. Iz toga se može izvući zaključak da domaćinstva s manjim gospodarstvom »izvoze« nekvalificiranu radnu snagu. Na drugoj strani članovi domaćinstva s većim gospodarstvom zapošljavaju se nakon završetka obrazovanja i stjecanja profesionalnih kvalifikacija.

Želja da se zarade sredstva za unapređenje gospodarstva katkada je osnovni motiv stjecanja nepoljoprivrednog zanimanja. U tom je slučaju nepoljoprivredno zapošljavanje jedna faza u procesu podizanja proizvodnje na gospodarstvu. Ipak, s obzirom na veličinu seljačkog gospodarstva u Poljskoj (njegova prosječna veličina u 1970. godini iznosila je 5 ha poljoprivrednog zemljišta), zapošljavanje izvan poljoprivrede obično znači postupno napuštanje poljoprivrede kao glavnog izvora prihoda. Istovremeno se obje tendencije — ona prema smanjivanju i ona prema koncentraciji zemlje i proizvodnje, reflektiraju u promjenama agrarne strukture, odnosno u porastu broja najmanjih gospodarstava (koja se obično svode na okućnicu) i porastu broja većih gospodarstava (onih s preko 10 ha). U isto vrijeme opada broj gospodarstava srednje veličine. Potrebno je napomenuti da, usprkos porastu patuljastih posjeda, njihova ukupna površina opada. To je rezultat prilagodbe veličine takvih posjeda potrebama i mogućnostima djelomičnih poljoprivrednika, odnosno njihova sve većeg vezivanja uz nepoljoprivredno zanimanje i društveni sektor. (Tabela 2)

Tabela 2

Promjene u strukturi seljačkih posjeda u Poljskoj u razdoblju 1950—1970. godine
— u tisućama

Godina	Ukupan broj posjeda većih od 0,1 ha	Okućnice 0,1—0,5 ha	Seljačka gospodarstva					
			Ukupno od 0,5 ha i više	0,5—2 ha	2—5 ha	5—7 ha	7—10 ha	10 i više ha
1950.	3,168	199	2,969	621	991	477	499	378
1960.	3,592	347	3,244	828	1,091	475	462	384
1970.	3,400	364	3,034	769	966	442	444	408

Izvor: Centralni statistički ured.

Ovo su bile razvojne karakteristike spomenutog fenomena u Poljskoj u šezdesetim godinama. U usporedbi s godinom 1960. broj osoba zaposlenih izvan posjeda porastao je za 64,8%, što je značajno izmijenilo strukturu ove grupe.

Udio posjeda s površinom ispod 0,5 ha opao je za 3%, a onih s površinom od 0,5 do 2 ha za 5,9%. Na drugoj su strani gospodarstva veća od 2 ha porasla za 8,9%. To potvrđuje postavku da se zapošljavanje izvan poljoprivrede širi u domaćinstvima koja posjeduju veća gospodarstva. Ovo indicira i struktura dohotka seoskog stanovništva u 1970. godini: 64% od njihove ukupne potrošnje dobiveno je iz poljoprivredne proizvodnje (u 1960. to iznosi 76%), dok je 36% zarađeno izvan posjeda, od čega je 28% dobiveno od mjesečne zarade (u 1960. godini 19%). Interesantnije su transformacije koje su se u tom pogledu desile u različitim kategorijama gospodarstava. Domaćinstva s posjedom ispod 2 ha stječu 71% svojih ukupnih sredstava izvan poljoprivrede (od čega 58% čini mjesečna zarada). U godini 1960. to analogno iznosi 59% (od čega 52% čini mjesečna plaća).

Na gospodarstvima veličine 2 do 7 ha udio nepoljoprivrednog dohotka porastao je za 16 posto (od 17% na 33%), a na gospodarstvima većim od 7 ha to povećanje iznosi 5 posto (od 6% na 11%). Dakle, povećava se udio nepoljoprivrednog u strukturi ukupnog prihoda seoskog stanovništva. Ovo je posebno važno za vlasnike malih posjeda.

Potrebno je dodati da u grupi djelomičnih poljoprivrednika raste udio mlađe dobne grupe (18 do 30 godina), a također i one srednje (30-40 godina). Dok na malim gospodarstvima i kućedomaćin i ostali članovi domaćinstva uzimaju posao izvan poljoprivrede, na većim gospodarstvima je udio stalno zaposlenih kućedomaćina malen, odnosno zapošljavaju se pretežno mlađe osobe.

Među djelomičnim poljoprivrednicima dominiraju muškarci (unutar te grupe omjer žena i muškaraca iznosi 1:3), što stvara novi problem — feminizaciju poljoprivrede. U godini 1970. od ukupnog broja seljačkih gospodarstava s njih 317.000 upravljala je osoba starija od 64 godine, a s 288.000 gospodarstava upravljale su žene starije od 60 godina. Od ukupnog broja članova seoskih domaćinstava u 1970. godini bilo je 3,5 milijuna muškaraca u dobi od 20 do 64 godine, a samo ih je 1,6 milijuna radilo isključivo na vlastitom gospodarstvu. Ostali su bili ili sezonski ili stalno zaposleni na drugim poslovima. Rezultat toga jest da prosječno na dvije farme dolazi jedan muškarac u aktivnoj životnoj dobi. Ovi podaci indiciraju progresivno starenje seoskog stanovništva i feminizaciju poljoprivrede. Feminizacija u sebi uključuje dva osnovna aspekta: ekonomski i socijalni. Ekonomski se aspekt odnosi na zavisnost produktivnosti rada od dobne strukture osoba koje rade u poljoprivredi. Kao što znamo, ženski rad u poljoprivredi je manje produktivan od rada muškarca. U tom pravcu mogu se zapaziti simptomi stagnacije u izvjesnim sferama poljoprivredne proizvodnje na »feminiziranim« gospodarstvima, njihova niska elastičnost na zahtjeve agrarne politike, te niska stopa tehničkog progressa.

Socijalni se aspekt ogleda u slabljenju odgojne funkcije žene u odnosu na djecu. Uz to žena sve manje vremena ima za svoje osobno uzdizanje.

Svi su ti faktori oslabili socijalnu aktivnost u selu, u kojem je značajna koncentracija djelomičnih poljoprivrednika.

3. PROIZVODNJA NA GOSPODARSTVIMA SELJAKA-RADNIKA

U razmatranju utjecaja djelomičnih poljoprivrednika na proizvodnju mora se poći od slijedećih kriterija:

1. produktivnost zemljišta,
2. troškovi i efikasnost povećanja poljoprivredne proizvodnje,
3. stopa akumulacije i investiranja u poljoprivredi.

U kategoriji mješovitih gospodarstava do 2 ha, prosječan nivo proizvodnje po hektaru je veći nego u čistih poljoprivrednih gospodarstava. Na posjedima srednje veličine (2 do 5 ha) nivo proizvodnje je u oba tipa gospodarstava približno jednak. Na većim posjedima (preko 5 ha), produktivnost na gospodarstvima djelomičnih poljoprivrednika obično je niža nego u čistih poljoprivrednih gospodarstava.

Ovakva situacija je rezultat djelovanja mnogih činilaca, a spomenut ćemo samo neke. Prvo, gospodarstva djelomičnih poljoprivrednika s malom površinom imaju znatan višak radne snage. Stoga zapošljavanje izvan posjeda izvlači samo viškove te radne snage, tako da njezin odlazak nema značajnog utjecaja na proizvodnju gospodarstva. Drugo, dodatni izvori koji se stječu izvan poljoprivrede omogućavaju kupovinu i upotrebu modernih sredstava na gospodarstvu (umjetna gnojiva, sjeme), što stimulira razvoj poljoprivredne proizvodnje. Treće, razvoj brojnih poljoprivrednih servisnih službi, npr. poljoprivrednih centara, pruža mogućnost povećanja proizvodnje na gospodarstvima koja nemaju vlastitih sredstava za proizvodnju. Svojom zaradom izvan gospodarstva djelomični poljoprivrednik može lakše platiti ove usluge. Četvrto, zaposlenje u gradu i brojni kontakti seljaka-radnika s gradskim svijetom naveliko utječu na njegovo znanje, i iskustvo, što se također odražava na kvalitet upravljanja gospodarstvom.

Sa stajališta troškova proizvodnje treba istaći da veličina proizvodnje, kao i njezin cilj (samodovoljnost u poljoprivrednim proizvodima), zahtijevaju prosječno veće troškove na mješovitim nego na čistim poljoprivrednim gospodarstvima. Također su i veći izdaci za neproizvodne ili indirektnne proizvodne investicije, na primjer za kuću, opremu domaćinstva, sredstva transporta, obrazovanja djece i slično. Ovaj fenomen čini glavnu prijetnju budućem razvoju poljoprivredne proizvodnje na mješovitim gospodarstvima. To također pokazuje da su životni ciljevi znatne većine seljaka-radnika orijentirani na stalnu zaposlenost izvan gospodarstva.

4. DJELOMIČNI POLJOPRIVREDNICI I SOCIO-KULTURNE PROMJENE U SELU

Ekspanzija grupe djelomičnih poljoprivrednika vodi k urbanizaciji sela. Pod urbanizacijom se podrazumijeva porast broja seoskih stanovnika zaposlenih izvan poljoprivrede, te aspiracije seoskih stanovnika ka približavanju uvjeta života i rada u selu gradskim uvjetima. Urbanizacija je stimulativna za novu organizaciju seoskog prostora, prostora između grada i sela, kao i za transformaciju seoske klasne strukture.

Seljaci-radnici su specifična klasna grupa na selu. Oni još nisu radnička klasa, ali više nisu ni seljaci. Nekadašnji poluproleterijat, poljoprivredni rad-

nici koji su radili za bogate seljake, danas radi u uvjetima seljaka-radnika u nepoljoprivrednim poduzećima, uživajući pogodnosti i sva prava koja imaju zaposleni u socijalističkom sektoru. Seljaci-radnici, kao nekadašnji sitni seljaci, prestaju biti ovisni o svom bogatom susjedu. Sve je to dovelo do promjena ne samo u radnim uvjetima seljačke poljoprivrede već istovremeno i do promjena u socio-kulturnim odnosima između seljaka, starih sitnih kapitalista u selu i seljaka-radnika. Promijenjeni su nazori na život, kao i uvjeti i odnosi rada; postoji zaštita radnika u nesretnim slučajevima, u slučaju bolesti i starosti. I životni standard porodice seljaka-radnika, koji je stoljećima bio najniži u selu, raste značajno brže nego u ostalih poljoprivrednih domaćinstava. Tome su svakako doprinijela dva izvora dohotka. Kao posljedica mijenjanja materijalnih uvjeta života, mijenja se i način njihova života i mišljenja, a također i njihovo mjesto u klasnoj strukturi sela. Na taj način se postepeno (ali još ne i definirano) rješava problem sitnih seljaka u Poljskoj.

Također se transformira i drugi pol seljaštva — sitna buržoazija. Ona danas nema mogućnosti iznajmljivanja tuđe radne snage, jer nju upošljava socijalistički sektor, tako da je u radu na svom gospodarstvu ograničena na vlastite snage. No ona zato naveliko koristi usluge institucija kao što su poljoprivredni centri ili druge državne ili kooperativne institucije, tako da mnogi gospodari postižu visoku produktivnost i visoke prihode. No ovo se dešava u uvjetima socijalističkog sistema i planske ekonomije, bez eksploatacije tuđe radne snage. U razdoblju postojanja Narodne Republike Poljske ova je klasa promijenila svoju prirodu, a iznajmljivanje tuđe radne snage pojavljuje se samo sporadično, uz tendenciju potpunog nestanka.

U poljskom selu dominiraju kategorije srednjih seljaka. Čak bi se moglo zaključiti da oni drže poziciju stare klasne grupe u selu. Razvitak socijalističkih odnosa i transformacije cjelokupnog poljskog društva doveli su do formiranja relativno monolitne seljačke klase. No kontinuiranim odlaskom radne snage s malih posjeda ta monolitnost pomalo slabi, ali se zato povećava radnička klasa i obogaćuje savez radnika i seljaka, što je politička baza nacionalnog razvoja.

Seljačko-radničko stanovništvo se nalazi na periferiji tradicionalne seljačke kao i gradske kulture. Elementi obiju kultura i stilova života i rada formiraju ličnost seljaka-radnika. Ipak, protokom vremena veze seljaka-radnika s njegovim gospodarstvom slabe, a znamo da su te veze bile presudne za egzistenciju tradicionalne seljačke porodice.

Kod seljaka-radnika postepeno prevladavaju elementi urbane kulture. Taj proces se izražava ne samo u promijenjenom načinu rada, nego i u korištenju gradskih prednosti u načinu provođenja slobodnog vremena, u ishrani, u metodama odgoja djece itd. U tom pogledu ovo stanovništvo postaje primjer čisto poljoprivrednom stanovništvu.

U odnosu na seljake, seljacima-radnicima su mnogo dostupnije civilizacijske tekovine. Oni mnogo češće nego seljačke porodice posjeduju radio, televizor, motocikl, i stroj za pranje rublja (u približno jednakom broju posjeduju ove aparate samo one seljačke porodice koje imaju više od 10 ha zemlje).

Seljaci-radnici u prosjeku imaju viši nivo obrazovanja i mlađi su u usporedbi sa seljacima, pa to ima pozitivan utjecaj na razinu sela. Grupa seljaka-radnika mnogo je više prijemčiva za utjecaj moderne kulture. Oni češće od

drugih grade suvremene kuće, racionalnije se hrane, češće koriste medicinsku zaštitu, bolje se oblače i postepeno mijenjaju svoj govor. Crte seljaka-radnika kao grupe povoljnije su za uvođenje urbanih i drugih aspekata kulture, i to prvenstveno onih koji su kontradiktorni tradicionalnim anakroničkim elementima seljačke kulture.

Osobe s dvostrukim zanimanjem igraju značajnu ulogu u promjeni odnosa između porodice i gospodarstva, u promjeni uvjeta rada i načina života na seljačkom gospodarstvu. Kao što znamo, seljačko je gospodarstvo determiniralo način života i rada seljačke porodice. Na njemu se stjecalo znanje o seljačkim radovima, znanje koje se prenosilo s generacije na generaciju. Čak i danas seljačko je gospodarstvo okvir unutar kojega se kreće cjelokupno mišljenje vlasnika i njegove porodice. To dovodi do izolacije seljačke porodice, do osjećaja neizmjenjivosti određenog stanja i do porodičnog stava prema kojem gospodarstvo predstavlja sve. U značajnom stupnju ovo je uvjerenje prisutno i u današnjim, izmijenjenim uvjetima.

Obrasci života i rada seljaka-radnika razlikuju se od onih tradicionalnih seljačkih, pa zbog toga oni daju poticaj za drugačije odnose između seljačke obitelji i zemljišnog posjeda. Osim neovisnosti o prirodnim uvjetima u radu, stalni radni dan seljaka-radnika, godišnji odmor i mirovinsko osiguranje također su atraktivni faktori koji potiču seljake na zapošljavanje izvan gospodarstva.

Nužno je ipak obratiti pažnju na negativne efekte fenomena seljaka-radnika u socijalnom razvoju sela. Nestanak stare seljačke kulture, pospješen pojavom većeg broja djelomičnih poljoprivrednika, ide znatno brže nego što je spremnost sela da prihvati vrijednost gradskog društva. Ovo prije svega vrijedi za nematerijalnu kulturu, za moralne norme, običajne obrasce života, estetske preferencije i slično. Opasnost od potiskivanja vlastitih elemenata kulture pojačana je time što se najlakše prihvaćaju najmanje vrijedni elementi masovne kulture. Na jednoj strani širi se potrošački mentalitet, a na drugoj se potiskuju kreativne sposobnosti. To pored ostalog dovodi do raspadanja vrijednosti narodne kulture, koje su baza života naroda.

Slabljenje socijalne kontrole vezano s procesom urbanizacije sela katkada uzrokuje socijalno-patološke pojave, kao što su alkoholizam, delikvencija, nepoštivanje vlasništva drugih itd. Također, u seljaka-radnika se zapaža izvjesna indiferentnost za opće poslove lokalne zajednice. Tome je najvjerojatnije uzrok pomanjkanje slobodnog vremena.

5. ZAKLJUČCI I PERSPEKTIVE

Seljaci-radnici čine gotovo 30% od ukupnog broja zaposlenih u nepoljoprivrednom sektoru poljske ekonomije. U takvim sektorima kao što su transport, građevinarstvo, poljoprivredne usluge, njihov je udio znatno viši. Radni potencijal toga sloja u Poljskoj je vrlo velik. Uzevši u obzir nešto nižu prosječnu produktivnost tih stanovnika (zbog različite profesionalne strukture, niže kvalificiranosti itd.) može se procijeniti da seljaci-radnici proizvode 25% do 28% nacionalnog dohotka. Mnogi prognozeri tvrde da će čak i u budućnosti uloga ove grupe, premda relativno smanjena, biti od velikog značaja

u razvoju nacionalne ekonomije. Zadržavanje tako značajne uloge seljaka-radnika u sferi materijalne proizvodnje u Poljskoj bilo je moguće iz više razloga.

Prvo, izračunavanjem približne produktivnosti djelomičnih poljoprivrednika i radnika na radnom mjestu, te produktivnosti mješovitih i ostalih gospodarstava do određene veličine posjeda, pokazalo se da dvostruka zaposlenost seljaka-radnika ima ili pozitivan ili nikakav efekt na produktivnost. Tek nakon prelaska određenog praga prostorne i vremenske udaljenosti radnog mjesta produktivnost seljaka-radnika opada i na poslu i na gospodarstvu.

Drugo, vrlo visoki troškovi smještaja radne snage u gradu povećavaju broj seljaka-radnika. Pokazalo se da je jeftinije upošljavanje viškova radne snage u seoskim područjima nego stvaranje uvjeta za njihovo preseljavanje u gradove.

Treće, stanovništvo s dvostrukim zanimanjem odlikuje se velikom mobilnošću u vremenu i prostoru.

Četvrto, objektivne i subjektivne teškoće oko izgradnje stanova i infrastrukture za seljake-radnike odigrale su značajnu ulogu. U konkretnoj situaciji naše zemlje, koja je imala obilje sezonske radne snage, ali su joj nedostajale investicije, bilo je lakše ponuditi zaposlenje djelomičnim poljoprivrednicima i osigurati im prikladan transport do radnog mjesta nego ih instalirati u gradu. Sadašnje računice pokazuju da su troškovi transporta u radijusu od 20 km oko grada prosječne veličine niži nego troškovi izgradnje stanova. To je zona naseljavanja koju preferiraju seljaci-radnici. Ipak, većina seljaka-radnika putuje na veću udaljenost. Zato se analiza troškova mora revidirati i uzeti u obzir buduća prostorna struktura velikog grada i naselja seljaka-radnika.

Peto, u prošlosti je relativno spor rast realnih zarada, posebno nekvalificiranih radnika, spriječavao njihovo preseljavanje u grad i orijentaciju isključivo na nepoljoprivredni rad. S obzirom na neprestano unapređivanje zaposlenosti i rada, te potrebe njihovog obrazovanja, ne može se izreći opća pozitivna ocjena različitim grupama seljaka-radnika. Čak ako je njihova pozitivna uloga u prošlim, konkretnim uvjetima Poljske, i bila nesumnjiva, kombinacija dvaju nekvalificiranih zanimanja u budućnosti ne može biti priznata kao poželjna. U vezi s tim izrađen je program postepenog rješavanja smanjivanja broja radnika-seljaka, njihove transformacije i smještaja u specijalna naselja blizu gradova.

Problem seljačko-radničke populacije se ne može riješiti samo ekonomskim sredstvima, on se mora riješavati postepeno. Ispravno je i fundirano mišljenje da se ne može ići na konačnu likvidaciju ovoga sloja. Međutim, s njim u vezi moraju se poduzeti mjere koje bi odgovarale interesima cjelokupne ekonomike i razvoju društvenih odnosa seoskog i gradskog stanovništva. Općenito govoreći, rješavanje problema seljaka-radnika u Poljskoj mora biti praćeno procesom socijalističke transformacije sela i poljoprivrede. Stanovništvu s dvostrukim zanimanjem, kao i čistom poljoprivrednom stanovništvu, nužno je omogućiti definitivan odlazak iz poljoprivrede. Stoga je važno, prvo, stvoriti uvjete za postepen prelazak seljaka-radnika na jedno zanimanje, i to uglavnom izvan poljoprivrede; drugo, putem veće stambene izgradnje povećati mogućnosti gradskih centara za apsorpciju seoskog sta-

novništva; treće omogućiti prijelaz iz sela u gradove ili prigradske zone, koje će biti prilagođene željama stanovništva koje napušta poljoprivredu i selo; četvrto, nastojati da se seljaci-radnici koji stanuju u udaljenim naseljima premjeste u naselja koja su bliža mjestu rada.

Ograničavanje rasta stanovništva s dvostrukim zanimanjem i ubrzavanje procesa prijelaza iz statusa poljoprivrednika u status zaposlenoga u socijalističkom sektoru mora biti jedan od osnovnih ciljeva kompleksnog programa transfera poljoprivredne radne snage u nepoljoprivredne djelatnosti. Značaj tih mjera može se vidjeti iz slijedećih podataka: ako je u petogodišnjem razdoblju 1971-1975. ukupna zaposlenost u Poljskoj porasla približno za 1,8 milijun osoba, tada će u razdoblju 1976-1980. prirast broja radnika produktivne dobi povećavati ukupnu zaposlenost za približno 300.000 osoba godišnje. Selo će tada biti osnovni izvor radne snage, a to meže biti osnova za rješavanje problema seljaka-radnika u sadašnje vrijeme.

Ovaj plan mora biti integralan dio plana prostornog uređenja zemlje i različitih regija, odnosno plan stvaranja mreže seoskih i gradskih naselja. S obzirom na to bit će moguće zadovoljiti želje seoskih stanovnika s dvostrukim zanimanjem, odnosno njihova aspiracija da posjeduju vlastitu kuću, vrt ili okućnicu. Također se razmatraju različite mogućnosti promjene mjesta boravaka ovog stanovništva, tj. da bi se ono preselilo:

1. u gradski stan u višekatnici,
2. u gradski stan u višekatnici, ali s posjedovanjem posebne okućnice u gradu ili blizu grada,
3. u privatne, izdvojene kuće u područjima gušće naseljenosti, sa ili bez okućnice u gradu ili blizu grada,
4. u privatne, izdvojene kuće, s okućnicom u naselju seljaka s manjom gustoćom naseljenosti.

Postoje mišljenja da je seljačko-radničkim porodicama neophodno ostaviti mogućnost da drže kuću u selu, ali da se istovremeno njihovo zemljište transformira u društveni sektor. Tako bi nastao sloj radnika koji stanuje u selu, koji bi imao pozitivan efekt na stvaranje povoljne agrarne strukture. Taj bi se oblik stanovanja preferirao u poručjima manje udaljenosti od mjesta rada (5 do 7 km). To pretpostavlja da prometna mreža dozvoljava relativno povoljan prijevoz na posao privatnim ili javnim prometnim sredstvima.

Lokacija stanova (ili privatne kuće u gradu, ili kuće u seljačko-radničkim naseljima), sistem plaćanja, veličina okućnica, urbanistički planovi tih naselja, društvena infrastruktura, zaposlenost članova porodica seljaka-radnika itd. — sve su to problemi koji zahtijevaju istraživanje sadašnjih i budućih uvjeta za ostvarenje predloženih solucija. Također je potrebno proučavati preferencije nekih grupa tog stanovništva kako bi se taj proces usmjerio u željenom pravcu. Pri tome valja uzeti u obzir interese od općeg značaja, zatim interese nepoljoprivrednih djelatnosti i uslužnih institucija, te interese poljoprivrede, kao i prostorne aspekte razvoja.

To znači da u programu rješavanja seljačko-radničkog pitanja prije svega valja voditi računa:

1. o seljacima i seljacima-radnicima iz udaljenih naselja zbog smanjivanja troškova vezanih uz njihov transport do mjesta rada;
2. o seljacima i seljacima-radnicima iz naselja koja su uključena u planove premještanja, pa njihovu relokaciju podrediti novoj mreži naselja;

3. o seljacima i seljacima-radnicima iz naselja koja će prema planovima prostornog uređenja ruralnih regija nestati;

4. o seljacima i seljacima-radnicima čiji je odlazak iz sela pretpostavka za poboljšanje agrarne strukture i bolje korištenje zemlje, kao i o seljacima s malih gospodarstava koji razvijaju proizvodnju povrća;

5. o seljačkim porodicama s više djece i s više generacija, iz kojih neki članovi već zarađuju ili mogu zarađivati izvan poljoprivrede;

6. o mladim seljacima koji žele da se isele u grad i nemaju interesa za preuzimanje gospodarstva;

7. o seljacima-radnicima čije je preseljavanje u blizinu mjesta poželjno s obzirom na prirodu njihove profesije.

Premještena grupa seoskog stanovništva moraju imati prioritet u mijenjanju mjesta boravka, a materijalnu i finansijsku pomoć bi im trebao osigurati nepoljoprivredni sektor i država. Tip, opseg i forma materijalne i finansijske pomoći trebali bi da budu u skladu s općim principima društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja zemlje; trebali bi da ubrzaju tempo transformacije seljaka-radnika u sloj s orijentacijom na jedno zanimanje; da stimuliraju izbor najekonomičnijih varijanti troškova transformacije populacije s dvije profesije u populaciju s jednom profesijom.

Sistem prioriteta treba biti dovoljno izdiferenciran, da može osigurati postizavanje navedenih ciljeva u odnosu na različite grupe i različite dijelove zemlje. Specifični se prioriteti zahtijevaju za one seljake-radnike koji napuštaju gospodarstvo i čije zemljište prelazi u državno vlasništvo, ali koji ostaju u selu i svakodnevno putuju na posao. Starim seljacima iz ove grupe nužno je dati prioritet pri umirovljenju, čak iako je njihov radni staž relativno kratak. U takvim slučajevima, osnova za stjecanje mirovine, pored rada u socijalističkom sektoru, trebao bi biti i rad na vlastitom gospodarstvu u razdoblju koje prethodi zapošljavanju.

Nadalje, ovdje prezentirani program jednako treba do vodi računa o potrebama od općeg značenja, te o stanju ekonomskog i društveno-kulturnog razvoja zemlje, kao i o potrebama koje nastaju iz neophodnosti rekonstrukcije poljoprivrede. Mora se poći od konkretne situacije, ekonomske i društveno-kulturne, u kojoj se danas nalaze seljaci-radnici, ali i od situacije u kojoj će se oni naći u budućnosti, kada će nivo razvijenosti zemlje biti znatno viši.

(S engleskog preveo
Milan Župančić)

Summary

PART-TIME FARMERS IN POLAND

There is a considerable number of private smallholdings in Poland where individual members of the family are employed outside the farm while at the same time continuing to do some farm work. This combination of two activities will remain in existence until the farms can ensure for the families living on them a socially acceptable standard of living or until ways are opened for the transition of these inhabitants into non-agricultural activities.

According to the 1970 census, 35% of the active population and 30% of the heads of rural families in Poland were permanently employed outside agriculture. The income earned by them in jobs outside agriculture exceeded the total accumulation of peasant smallholdings.

The author distinguishes three main groups of part-time farmers:

- (a) peasants/workers with farms chiefly exceeding 2 hectares in area,
- (b) workers/peasants with farms between 0.5 and 2 hectares,
- (c) workers with garden plots who mainly live from income earned in non-agricultural activities.

Gradually most of the part-time farmers base their subsistence on a non-agricultural activity while their farms turn into garden plots.

As regards the effect of this part-time agriculture on the country's agricultural production the author states that part-time farms with up to 2 hectares of land have a higher average output per hectare than have purely agricultural ones; that medium-sized farms of both categories have approximately the same output per hectare; and that on larger smallholdings productivity is higher in the case of purely agricultural households.

The development of socialist relations and the transformation of the Polish society as a whole have led to the formation of a comparatively peasant class, a decline of smallbourgeois tendencies among the peasantry, and an increase in the number of workers/peasants which tends to strengthen the federation of workers and peasants.

Peasants/workers live on the periphery of the traditional rural and urban cultures, with elements of urban culture growing and those of rural culture weakening. Peasants/workers have a much easier access to the achievements of urban civilization than have peasants, and they are more inclined to accept the values of urban life than are peasants. However, part-time agriculture also has adverse effects on the social development of rural areas: the old rural culture is disappearing at a faster rate than is urban culture spreading. Moreover, it is usually the less valuable elements of mass culture which spread to the rural areas at the expense of the more valuable folk culture. This results in an unwanted cultural disequilibrium which must be overcome.

In the view of the author the problem of peasants/workers can be solved gradually by making possible their full transition into non-agricultural jobs. This transition of peasants/workers into non-agricultural activities ought to proceed as part of an integral plan for the spatial organization of the country, i. e. through the development of a planned network of rural and urban settlements.

In the concluding part of his article the author discusses in greater detail various measures for solving the problem of peasants/workers along these lines.

Резюме

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ РАБОТНИКИ ЧАСТИЧНО ЗАНЯТЫЕ В ПОЛЬШЕ

У большего числа крестьянских хозяйств Польши, члены заняты вне самого хозяйства, но тем не менее частично занимаются и сельскохозяйственным производством. Комбинация этих двух активностей будет продолжаться до тех пор пока земельный участок не перестанет обеспечивать иужный жизненный уровень хозяйству, расположенному на этом просторе, с одной стороны, и пока не будут созданы условия для окончательного перехода этой части населения в несельскохозяйственную деятельность, с другой стороны.

По данным переписи 1970 г. 35% активного населения и 30% старшин в крестьянских семьях Польши были постоянно заняты вне хозяйства. Доход осуществляемый вне сельского хозяйства оказался выше общего накопления крестьянских участков.

Автором отмечены три группы частично занятых сельскохозяйственных работников а именно:

- а) крестьяне-рабочие — земельный участок которых в общем больше 2 га,
- б) рабочие-крестьяне — участок которых в рамках от 0,5 до 2 га и
- в) рабочие — с приусадебным участком, которые преимущественно заняты в несельскохозяйственном секторе.

Постепенно, большая часть сельскохозяйственных частичных работников получает вне сельской хозяйства а их хозяйство трансформируется в приусадебный участок.

Воздействие такого частичного занятия на сельскохозяйственное производство, по мнению автора, наблюдается у смешанных хозяйств с участком до 2-х га, осуществляющих более высокую продукцию по одному гектару в сравнении с чисто сельскохозяйственным участками, у хозяйств среднего размера с обеими категориями хозяйства, производство по одному гектару приблизительно одинаково, тогда как у крупных самостоятельных участков производительность выше той, осуществляемой в чистых сельскохозяйственных предприятиях.

В условиях роста социалистических отношений и трансформации польского общества в целом, формируется и развивается относительно монолитный класс крестьян слабеют мелкобуржуазные тенденции населения в сельскохозяйственном секторе и увеличивается крестьянско-рабочий слой, который обогащает союз рабочих и крестьян.

Крестьянско-рабочие население находится на периферии традиционной крестьянской и городской культуры. Между тем, в нем развиваются элементы городской культуры и одновременно слабеют элементы деревенской культуры. Крестьянам-рабочим теперь более доступны достижения городской цивилизации и они охотно воспринимают ценности городской жизни. Но в то же время, являются и отрицательные последствия частичного сельского хозяйства в отношении социальной структуры и ее роста в деревне. Иными словами, исчезновение старой деревенской культуры случается быстрее проникновения городской культуры. Затем, отмечается проникновение и быстрое распространение в деревне, второстепенных элементов массовой культуры, которые притесняют более ценную народную культуру. В селе отмечается также и культурная неуравновешенность, которую необходимо устранить.

Автор говорит о возможностях постепенного решения проблем крестьян-рабочих только в условиях перехода к занятиям вне сельскохозяйственной деятельности. Этот переход крестьян-рабочих в несельскохозяйственные деятельности должен осуществляться в рамках интегрального плана просторного построения страны, т. е. создания сети сельских и городских местностей.

Более подробные мероприятия необходимые для разработки проблем крестьян-рабочих, автором приведены в завершающем разделе.